

ANDRZEJ PIETRZAK SVD

GRUPA „JEZUS — KOŚCIÓŁ — UBODZY”
PODCZAS DRUGIEJ SESJI SOBORU WATYKAŃSKIEGO II
W ŚWIETLE RAPORTÓW Z PRAC
W KOLEGIUM BELGIJSKIM W RZYMIE

THE GROUP “JESUS — CHURCH — POOR”
DURING THE SECOND SESSION OF THE SECOND VATICAN COUNCIL
IN THE LIGHT OF THE WORKING REPORTS
AT THE BELGIAN COLLEGE IN ROME

Abstract. During the Second Vatican Council, an informal group of bishops and experts dealt with the issue of relationships between Jesus, the Church, and the poor. Documentation of its work is kept in the Catholic University of Louvain-la-Neuve archives and the John XXIII Foundation for the Study of Religion in Bologna. There are unpublished reports of meetings at the Belgian College in Rome. Using the method of critical analysis of the writings, the author looks closer at their contents. The first part covers activities in the interval between first and second sessions of the council, while the second examines topics discussed in the reports of the second session.

Keywords: poor; poverty; Second Vatican Council; Church; theology

W czasie czterech sesji Soboru Watykańskiego II w Kolegium Belgijskim w Rzymie działała jedna z najśłynniejszych, zdaniem Alberta Melliniego¹, nieformalnych grup biskupów i ekspertów. Za cel działań obrała uwrażliwienie samej siebie i soboru na problematykę relacji między Jezusem, Kościołem a ubogimi i ubóstwem. Potocznie nazywano ją ruchem Kościoła ubogich lub Kościoła służebnego i ubogiego². Trójczłonowa jednak nazwa „Jezus — Kościół —

Dr hab. ANDRZEJ PIETRZAK SVD, prof. KUL — Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Teologii, Instytut Nauk Teologicznych, Katedra Religiologii i Misjologii; adres: Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: andrzej.pietrzak@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6793-0681>.

¹ Albero Melloni, red., *Atlas historyczny Soboru Watykańskiego* (Warszawa: Pax, 2015), 200.

² Paul Gauthier, «*Consolez mon peuple*». *Le Concile et « l'Église de pauvres »* (Paris : Éditions du Cerf, 1965), 15, 259.

ubodzy”, występująca w nagłówkach sprawozdań z posiedzeń, właściwiej oddaje jej tożsamość teologiczną i pastoralną oraz motywy działań. Biskupi postanowili zająć się tą problematyką, ponieważ w chwili rozpoczęcia obrad projekty przyszłych dokumentów soboru nie poruszały problematyki ubogich (dwóch trzecich ludzkości, jak wówczas szacowano) i ubóstwa³. Stosując metodę krytyki i analizy piśmiennictwa, artykuł przybliży debatę tak, jak przedstawia się ją w niepublikowanych sprawozdaniach z zebrań w Kolegium Belgijskim podczas drugiej sesji Soboru⁴. Omówienie sprawozdań poprzedza zarys działań biskupów w okresie międzysesyjnym.

1. MIĘDZY PIERWSZĄ A DRUGĄ SESJĄ

Grupa „Jezus — Kościół — ubodzy” kończyła pierwszą sesję Soboru Watykańskiego II skonsolidowana oraz wzmocniona doświadczeniem i otrzymanym wsparciem⁵. Jej działalność przyczyniła się do wzrostu zainteresowania problematyką ubogich i ubóstwa, na przykład w debatach o liturgii i o Kościele⁶. Do kard. Amleto Giovanni Cicognanigo, przewodniczącego sekretariatu *extra ordinem*, wystosowano prośbę o utworzenie specjalnej komisji soborowej, która zajmowałaby się problemami współczesnego świata, także ubogimi i ubóstwem. O tej inicjatywie poinformowano papieża Jana XXIII⁷.

---

³ Joan Planellas i Barnosell, *La Iglesia de los pobres en el Concilio Vaticano II* (Barcelona: Herder, 2014), 29.

⁴ FH — zbiory archiwalne biskupa Charles-Marie Himmera, Archiwum Katolickiego Uniwersytetu Louvain-la-Neuve.

FL — zbiory archiwalne kard. Giacomo Lercaro, Fundacji Jana XXIII na rzecz Nauk o Religii w Bolonii.

⁵ Na temat działalności grupy w pierwszej sesji Soboru zob. Andrzej Pietrzak, „Grupa ‘Jezus — Kościół — ubodzy’ podczas pierwszej sesji II Soboru Watykańskiego w świetle zasobów archiwalnych biskupa Charles Marie Himmera”, *Roczniki Teologiczne* 69, z. 9 (2022): 87–102.

⁶ Historia udziału grupy „Jezus — Kościół — ubodzy” w tych debatach podczas pierwszej sesji: Gautier, „*Consolez mon peuple*”, 193–208; Planellas i Barnosell, *La Iglesia de los pobres*, 36–63; Luis Martinez Saavadera i Pierre Sauvage, *Le Pacte des catacombes. Une Église pauvre pour les pauvres* (Namur–Paris: Lessius, 2019), 37–42.

⁷ *Ad normam articuli. List do kardanała Cicognanigo z 21 listopada 1962 roku*, FH 3; *Trè Saint Père. List do Jana XXIII z 21 listopada 1962 roku*, FH 3. W analizowanych materiałach archiwalnych biskupi często odwołują się do słów Jana XXIII z 11 września 1962 r.: „W obliczu narodów słabo rozwiniętych Kościół przedstawia się takim, jakim naprawdę jest i pragnie być: Kościołem wszystkich, zwłaszcza ubogich”. Jan XXIII, „Radiomessaggio a tutti i fedeli cristiani ad un mese dal Concilio Ecumenico Vaticano II (11 settembre 1962)”, Vatican, dostęp 25.06.2023 https://www.vatican.va/content/john-xxiii/it/messages/pont_messages/1962.index.html#messages.

2 grudnia 1962 r., na ostatnim zebraniu komitetu animacyjnego, postanowiono, że podczas obrad następnej sesji będą organizowane trzy rodzaje zebrań: koordynacyjne, pogłębiające aspekty doktrynalne oraz spotkania w małych grupach prowadzone metodą rewizji życia. Postanowiono także wydawać okólnik-buletyn (*Circulaire*), miejsce wymiany wiadomości i przemyśleń⁸. Jego redaktorem został ks. Paul Gauthier.

Krótko przed zamknięciem pierwszej sesji grupa otrzymała ważne wsparcie. 4 grudnia 1962 r. w auli soborowej kard. Léon-Joseph Suenens mówił o różnieniu między misją *ad intra* a *ad extra* oraz wskazał na znaczenie problematyki ubogich i ubóstwa. Pytał o faktyczny stan ewangelizacji ubogich oraz o warunki, jakie należy spełnić, aby świadectwo Kościoła do nich dotarło i zostało przez nich przyjęte⁹. Dwa dni później kard. Giacomo Lercaro wygłosił przemówienie, które — obok broszury Gauthiera¹⁰ — wyrażało cele grupy „Jezus — Kościół — ubodzy”. Kardynał mówił między innymi: „[...] tajemnica Chrystusa w Kościele zawsze była i jest, zwłaszcza dzisiaj, przede wszystkim tajemnicą Chrystusa w ubogich”¹¹. Tego samego dnia bp George Hakim, biskup melchicki, przemawiał w podobnym duchu i proponował, aby postanowienia soboru nie były kopią podręczników teologicznych. Wezwał do tego, aby odpowiadać na autentyczne problemy współczesnych ludzi, aby mówić językiem Ewangelii i tak, jak mówi Jan XXIII¹².

Po 8 grudnia 1962 r. (uroczystym zamknięciu pierwszej sesji) członkowie grupy „Jezus — Kościół — ubodzy” nie zaprzestali działań, chociaż miały one innych zakres.

---

⁸ Réunion du “Comité d’animation” — 2 de décembre 1962, FH 2. Pierwszy numer wydano 2 lutego 1963 r. Do rozpoczęcia drugiej sesji soboru ukazały się cztery numery *Circulaire*.

⁹ Leo Ioseph Suenens, „Venerabiles Fratres. 4 decembris 1962”, w: *Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II* [skrót AS]: *Periodus prima, pars IV* (Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1971), 224.

¹⁰ Broszurę wydano w 1963 w formie książki. Idem, *Jésus, l’Église et les pauvres. Réflexions nazaréennes pour le Concile*. Nouvelle alliance. Éditions universitaires, 72, bd St-Germain, Paris 5, FH 09.

¹¹ Iacobus Lercaro, „Venerabiles Patres. 6 decembris 1962”, w: AS. *Periodus prima, pars IV*, 327–328; *Intervention du Cardinal Lercaro, au Concile, le 7/12/62*. FH 09: 1. W Archiwum Fundacji Jana XXIII na rzecz Nauk o Religii w Bolonii przechowuje się robocze wersje tego dokumentu, do których autor miał dostęp. Świadczą one o przemyślanym i nieprzypadkowym jego charakterze. Por. wydanie krytyczne w: Giacomo Lercaro, *Per la forza dello Spirito. Discorsi conciliari*, Nuova edizione a cura di Saretta Marotta (Bologna: Edizioni Dehoniane, 2014), 111–119.

¹² Georgius Hakim, „Venerabiles Frères, chers Observateurs. 6 decembris 1962”, AS. *Periodus prima, pars IV*, 358.

Biskupi Charles-Marie Himmer i Alfred Ancel kontynuowali starania na rzecz utworzenia wspomnianej komisji soborowej. W tej sprawie ponownie pisali do kard. Cicognaniego¹³. Wprawdzie bp Himmer otrzymał pisemne zapewnienie o wykorzystaniu propozycji grupy w schemacie dekretu *De cura animarum*, ale nie zapadła decyzja o jej utworzeniu¹⁴. Starania biskupów nie ustały wraz ze śmiercią Jana XXIII. 15 sierpnia 1963 r. bp Georges Mercier i Bractwo Jezusa Cieśli (*Compagnons de Jésus Charpentier*) skierowali do Pawła VI listy, w których zwracali uwagę na znaczenie problematyki ubogich i ubóstwa¹⁵. Po powrocie do swoich diecezji biskupi przy różnych okazjach podejmowali tematykę ubogich i ubóstwa¹⁶.

2. PRACE W KOLEGIUM BELGIJSKIM

Podczas drugiej sesji (od 29 września do 4 grudnia 1963 r.) harmonogram zebrania w Kolegium Belgijskim był następujący. Komitet animacyjny spotkał się 10 i 25 października. Zebrania ogólne — wszystkich zainteresowanych tematyką ubogich i ubóstwa — odbyły się 18, 25 października oraz 8, 15, 22 i 29 listopada¹⁷. Obradom zawsze przewodniczył kard. Pierre Gerlier. Ich logistyką zajmował się bp Himmer, a sekretarzem był ks. Gauthier.

1. Dziesiątego października, na pierwszym zebraniu komitetu animacyjnego, bp Himmer podsumował dotychczasową działalność. Mówił o pozytywnym odbiorze i wsparciu inicjatyw grupy. Zwrócił uwagę na niedomagania: nadmierny

---

¹³ Alfred Ancel, *Éminence Révérendissime. 11 mars 1963* [list do kard. Cicognani], FH 4 ; Ch. M. Himmer, *Éminence Révérendissime. 11 février ars 1963* [list do kard. Cicognani], FH 4 ; Himmer, Ch. M. *A Son Éminence le Cardinal Cicognani. 2 avril 1963* [list do kard. Cicognani], FH 4.

¹⁴ Sacrosanctum Oecumenicum Concilium Vaticanum II, *Comissio de Episcopis et Diocesium Regimine, Exc.me ac Rev.me Domine. 8. Aprilis 1963* [list do Carlo Mariae Himmer], FH 4. Zdaniem Pierre'a Sauvage jej brak świadczył o konserwatywnej mentalności osób kierujących soborem. Saavadera, Sauvage, *Le Pacte des catacombes*, 49.

¹⁵ Przekład listów dostępny w: Gauthier, *«Consolez mon peuple»*, 254–258.

¹⁶ Szerzej na ten temat: Gauthier, *«Consolez mon peuple»*, 214–258; Saavadera i Sauvage, *Le Pacte des catacombes*, 51–58 ; Planellas i Barnosell, *La Iglesia de los pobres*, 63–70; Matteo Mennini, *La Chiesa dei poveri. Dal Concilio Vaticano II a Papa Francesco*, (Milano: Edizioni Angelo Guerini e Associati SpA, 2016), 97–112; Marcle Gérard, „Documentacion pour orienter la formation religieuse vers le service des pauvres et de l'humanité”, *Lumen Vitae*, XVIII (1963) 3, 499–520.

¹⁷ Cronologia del gruppo sulla Chiesa dei poveri, FH 09. Réunions sur “Jésus, L'Église et les pauvres”, Rome, Collège Belge, Octobre — novembre 1963. Membres du Comité d'animation, FH 05.

sentymentalizm w podejściu do zjawiska ubogich i ubóstwa oraz braki doktrynalne i socjoanalityczne. Wskazał także na tematy wymagające większej uwagi: pojęcie Kościoła ubogich, obecność Chrystusa w ubogich, ewangelizacja ubogich, ubóstwo jako styl życia duchowieństwa, niepaternalistyczne strategie pomocy ubogim.

W myśl postanowień z poprzedniej sesji bp Himmer przedstawił następującą strategię dalszych działań: 1) powołanie zespołu doktrynalnego, pastoralnego i rozwoju (socjologicznego); 2) kontynuowanie zebrań ogólnych; 3) udział w debatach soborowych; 4) rozpowszechnianie owoców prac grup tematycznych wśród ojców soboru. Takie podejście, jego zdaniem, wzmocni osiąganie celów grupy oraz zrównoważy brak specjalnego sekretariatu, o który wnioskowano podczas pierwszej sesji. Kard. Gerlier poparł propozycję bp. Himmera. Polecał roztropne działanie, aby uniknąć wrażenia, że uczestnicy prac grupy są „lepsi”, bardziej kompetentni od pozostałych ojców soboru. Bp Mercier proponował, aby plany działań rozpowszechnić wśród wszystkich ojców soboru. Bp Ancel zaś zasugerował pozostawienie grupom tematycznym swobodę doboru zagadnień w zespołach tematycznych.

Bp Rafael Gonzáles Moralejo poruszył temat celu grupy. Podejmując tę kwestię, bp Himmer przypomniał, że jest nim stworzenie doktryny o ubóstwie i ubogich oraz włączenie jej do prac soboru. Ks. Gauthier dodał, że cel trafnie oddaje przemówienie kard. Lercaro, wygłoszone przed zamknięciem pierwszej sesji soboru. Głos zabrał również bp Helder Câmara. Przedstawił zarys kompleksowego planu zaangażowania wszystkich ojców soboru w problematykę ubogich i ubóstwa. Ponadto postulował wyróżnienie i uhonorowanie ubogich. Polegałoby ono na zaproszeniu ich na ceremonię zamknięcia obrad drugiej sesji i umieszczeniu ich w widocznym miejscu¹⁸.

2. Pierwsze zebranie ogólne odbyło się 18 października. Bp Himmer przedstawił wyniki oceny działalności grupy „Jezus — Kościół — ubodzy”, którą 10 października przeprowadził komitet animacyjny. Wskazał na znaczenie wystąpień w auli soboru kardynałów Suenensa i Lercaro na zakończenie pierwszej sesji soboru. Prace grupy przyczyniły się do powstania tzw. *Schematu 17*¹⁹. Chociaż propozycja utworzenia specjalnego sekretariatu nie została jeszcze podjęta, nowo wybrany papież Paweł VI jest wrażliwy na problematykę ubogich i ubóstwa. Powierzył kard. Lercaro zadanie towarzyszenia grupie „Jezus — Kościół — ubodzy”. Nie wszystkie jednak bitwy zostały wygrane, podkreślił bp Himmer.

---

¹⁸ *Jésus, l'Église et les Pauvres. Compte-rendu de la réunion du Comité d'animation. 10 octobre 1963 — Collège Belge, FH 05.*

¹⁹ Późniejszy *Schemat 13*.

Sobór i różne środowiska chrześcijańskie stały się bardziej otwarte na kwestie społeczne. Należy jednak prowadzić dalsze prace. Zaniedbania w tym obszarze byłyby niekorzystne dla soboru. Bp Himmer ponownie podkreślił znaczenie wystąpienia kard. Lercaro dla dalszych badań i inicjatyw. Ks. Gauthier przypomniał, że tekst tego wystąpienia jest dostępny do szerszej dystrybucji.

W dalszej części zebrania podjęto temat zespołów studyjnych. Bp Jean-Louis-Frédéric Guyot (od 1972 r. kardynał) zalecał grupy mieszane, nie tylko językowo. Powołano następujące zespoły:

- a) ZESPÓŁ TEOLOGICZNY. Koordynatorzy: bp Ancel i bp Himmer. Członkowie: bp Gérard-Marie Coderre, bp Rafael González Moralejo oraz dominikanie o. Yves Congar, o. Bernard Dupuy, o. Marie-Joseph Le Guillou, o. Jean-Marie Tillard i jezuita o. Donatien Mollat;
- b) ZESPÓŁ PASTORALNY. Koordynatorzy: bp Mercier i ks. Gauthier. Członkowie: bp Julius Angerhausen, bp Pierre Boillon, bp André Fauvel, bp Gérard Huyghe, bp Géry Leuliet, bp Charles-Joseph van Melckebeke;
- c) ZESPÓŁ DO SPRAW ROZWOJU (socjologiczny). Koordynatorzy: bp Joseph Blomjous, bp Câmara. Członkowie: dominikanie o. Marie-Dominique Chenou i o. Romeu Dale, jezuita o. José Maria Diez-Alegria i węgierski ksiądz greko-katolicki Imre Timkó²⁰.

3. Na drugim zebraniu komitetu animacyjnego, 25 października, bp Coderre zwrócił uwagę na znaczenie modlitwy podczas prac każdego zespołu studyjnego i grup roboczych. Argumentował, że taki akt wiary ułatwi przezwyciężanie barier, które mogą się wydawać nie do pokonania. Przypomniał słowa Jezusa: Łk 18,24–27. Zaproponował modlitwę brewiarzową oraz czytanie Ewangelii, w myśl słów: *Per Evangelica dicta deleantur nostra delicta*.

Omówiono prace w zespołach tematycznych. Zespół dogmatyczny opracował teksty dotyczące relacji Jezus — Kościół — ubodzy, które zostały przesłane do komisji teologicznej soboru jako propozycja włączenia ich do schematu *De Ecclesia*²¹. Mogą one służyć do dalszych prac nad *Schematem 17*. Zespół pastoralny zebrał się dwa razy i opracował kwestionariusz, który ma być rozprawdany wśród zainteresowanych. Zespół do spraw rozwoju także zbierał się dwukrotnie pod przewodnictwem bp. Blomjousa. Na zakończenie poinformowano, że 21 listopada socjolog, działacz katolicki i ekspert soboru

²⁰ *Jésus, l'Église et les Pauvres. Réunion Générale, au Collège Belge, le 18 octobre 1963*, FH 05.

²¹ Yves Marie Joseph Congar, Marie-Joseph Le Guillou, Bernard Dupuy, Jean Marie Tillard, Alfred Ancel, Rafael Moralejo Gonzales, *Jésus, L'Église et les Pauvres. Projets de textes à insérer dans le 'De ecclesia'*, FH 05. Propozycje te wpłynęły na redakcję numeru 8 Konstytucji dogmatycznej o Kościele *Lumen gentium*.

Joseph Folliet wygłosi konferencję na temat problematyki ekonomicznej i ubóstwa. Zebranie grupy animacyjne wyznaczono na 8 listopada o 15:30 w Kolegium Belgijskim²².

3. Tego samego dnia, 25 października, odbyło się także zebranie ogólne. Bp Himmer mówił o rosnącym zainteresowaniu pracami grupy. Przypomniał o przestrzeganiu kalendarza podczas składania propozycji i poprawek do opracowywanych schematów. Poruszył także kwestię wydatków związanych z kolportażem okólnika, który od 2 lutego 1963 r. redagował i rozsyłał ks. Gauthier.

W dalszej części wystąpili Louise Le Drian i Jean Bonnet z francuskiej Akcji Katolickiej. Omawiali problemy świata pracy oraz przeszkody, jakie ludzie pracy (robotnicy) napotykają w Kościele. Wiązą się one nie tylko ze światem zewnętrznym, ale także ze wspólnotami eklezjalnymi. Chrześcijanom brak miłości, pozwalają się uwieść przez idee sprzeczne z wiarą, ze szkodą dla ubogich. W środowiskach robotniczych Kościół postrzega się jako instytucję zbyt odległą od ich spraw i związaną z potęgami tego świata. Wprawdzie wspiera on ubogich i niesie im ulgę, nie zajmuje się jednak przyczynami sytuacji, w której się znajdują. Wskazano także na rozdzwięk między kulturą świata ubogich a ewangelizacją. Ich zdaniem robotnicy chcą zrozumiałego języka eklezjalnego, na wzór Jana XXIII. Od liderów eklezjalnych wymaga się także lepszego rozumienia świata pracy oraz nie tyle materialnej, ile duchowej pomocy. Wyrażono także nadzieję, że sobór będzie rewizją życia Kościoła, stworzy Kościół o obliczu ubogim, służący ludzkości takiej, jaka jest naprawdę, to znaczy w dwóch trzecich ubogiej i zdolnej do przetrwania tylko dzięki własnej pracy.

O. Mollat, profesor Gregoriany, przedstawił prace zespołu doktrynalnego. Podkreślił, że problematyka poruszana przez grupę „Jezus — Kościół — ubodzy” jest na pierwszym miejscu kwestią doktryny, a dopiero na dalszym planie — moralności i duchowości. Brutalna rzeczywistość, w której żyje dwie trzecie ludzkości, wykorzystywanej przez pozostałą jedną trzecią, rodzi ważne pytania: co objawienie mówi o tej trudnej sytuacji? Jaka jest postawa Chrystusa — a zatem postawa Jego Kościoła — wobec zubożałych i wyzyskiwanych? Uzyskane odpowiedzi muszą wypływać z fundamentalnej tajemnicy osoby Chrystusa, a tym samym tajemnicy Kościoła.

O. Mollat zwrócił także uwagę na zjawisko „parakościołów”, takich jak marksizm i komunizm. One przyjmują sprawę proletariatu jako li tylko swoją i roszczą sobie prawo do wyłączności. W tym kontekście Kościół musi dać odpowiedź. Podobnie jak Chrystus musi on uosabiać pokorę i służyć ludzkości.

---

²² *Jésus, l'Église et les Pauvres. Réunion du Comité d'animation, le 25-10-63, FH 05.*

Ubodzy często są niewinnymi ofiarami grzechu świata (umiłowania pieniędzy jako korzenia wszelkiego zła, 1 Tm 6,10); są kochani przez Chrystusa i Jego Kościół szczególną miłością, ponieważ są nieodłącznie związani z odkupieniem. Chrystus, aby zbawić ludzkość od grzechu, uniżył się do roli sługi (Flp 2,7), dobrowolnie biorąc na siebie konsekwencje grzechu — ubóstwo, cierpienie i śmierć. Był znany jako cieśla (Mk 6,3). Utożsamiał się z ubogimi (Mt 25,31–46), zarówno wierzącymi, jak i niewierzącymi. Jego dzieło zbawcze obejmuje wszystkich ludzi, ale w szczególny sposób ubogich.

Ks. Maxime Hua przedstawił prace zespołu pastoralnego. Przygotowano ankietę. Podejmuje ona następujące kwestie: model służebny Kościoła, priorytety w Kościele, problematykę możliwych związków Kościoła z grupami zamożnymi, miejsce duchownych w społeczności cywilnej, strój duchownych, *modus operandi* Kościoła i środków przeznaczanych na ten cel. Powstały małe grupy robocze, od 4 do 8 biskupów. Zbierali się na modlitwę, rewizję życia i apostołatu. Omawiali bieżące sprawy związane z soborem oraz te, które będą istotne po jego zakończeniu. Bp René Toussaint podkreślił znaczenie pielęgnowania ubóstwa duchowego oraz jedności w działaniach. Przyczyniają się one do wyeliminowania ludzkiej nędzy²³.

4. Na zebraniu ogólnym 8 listopada kontynuowano omawianie działalności zespołów tematycznych.

Bp Fauvel referował prace zespołu pastoralnego. Korzystano już z ankiet. Pozyskano także odpowiedzi pochodzące z *Mission de France* i od biskupów zza żelaznej kurtyny. Wyłoniły się obszary trudne i ciekawe. Debata nieoczekiwanie naprowadziła na świat pracy. Stało się oczywiste, że zubożała ludność pokłada nadzieję w zatrudnieniu, stając się w ten sposób częścią środowiska klasy robotniczej i jego mentalności. Pojawiło się pytanie o kapłanów skierowanych do świata ludzi pracy. W świecie, w którym praca jest prawem, my pozostajemy w postawie żebraczej, związanej z władzą pieniądza. Jak możemy dokonać transformacji? — pytał Fauvel.

Bp Van Melckebeke zwrócił uwagę na potrzebę rozwijania przystępnej, pokornej, życzliwej postawy wobec ludzi, ich kultur i sposobów myślenia. Przypominał, że noszenie rzeczy złotych i pozłacanych jest źle odbierane przez ludzi, a koronki są dobre na dawne posagi, natomiast płaszcze i peleryny dla jeźdźców i ich wierzchowców. Mieszkania duchownych powinny być funkcjonalne, bez przepychu. W liturgii należy usunąć wszelką światową ostentację. Ofiary zbierajmy dla ubogich, nie dla siebie, podkreślał.

---

²³ *Jésus, l'Église et les Pauvres. Réunion Générale du 25 octobre 1963.* FH 05.

Bp Leuliet zwrócił uwagę na potrzebę solidarności z duchownymi w poszukiwaniu ubogiego i autentycznego stylu życia, także w rozumieniu źródeł problemów społecznych. Bp Frane Francic z Jugosławii odniósł się do sytuacji w swoim kraju. Kiedyś biskupi byli bogaci, ale stali się biedni. Bóg dał im twardych władców, komunistyczną klasę rządzącą, która jest teraz bogata. Dawną szkołę i pałac biskupi zabrano i przekształcono na szkołę techniczną. Biskup otrzymał małe mieszkanie, które zmieściłoby się w sali, w której odbywają się obrady tej grupy. Dzięki temu „wymuszonemu” ubóstwu Kościół zdobył duży wpływ na ludzi.

Dalej relacjonowano badania zespołu zajmującego się rozwojem społecznym i duchowością. Podsumowano prace w dwóch obszarach: jeden to teologiczne aspekty rozwoju (bp Blomjous), a drugi to teologia pracy (o. Chenu)²⁴. Ponadto zespół pracował nad *Schematem 17*.

O. Dupuy przedstawił prace zespołu dogmatycznego. Biskupi Ancel i Morallejo Gonzalez, ojcowie Congar, Tillard i Le Guillou przygotowali tekst do schematu *De Ecclesia*. Teksty odnoszą się do dwóch podstawowych kwestii. Pierwsza dotyczy *De Missione Filii*, związku między ubogimi (w Biblii symbolizującymi wszystkich uciśnionych i opuszczonych) a tajemnicą odkupienia. Oni dźwigają w ciągu historii ciężar grzechów świata i dlatego są związani z tajemnicą odkupienia. Tak jak Jezus utożsamił się ze swoim Kościołem i przebywa w nim w tajemniczy sposób, tak też utożsamia się z ubogimi przez szczególną więź miłości. Drugi aspekt koncentruje się na temacie *De Ecclesia peregrinante*. Idąc za przykładem samego Jezusa, Kościół może pozostać Mu wierny jedynie poprzez przyjęcie ubóstwa i służbę innym.

Na zakończenie bp Himmer przypomniał o dostępnych kopiach tekstów zawierających propozycje zespołu dogmatycznego. Miały być także przygotowane inne: o ekumenizmie, o Maryi i o świeckich. Zaplanowano także spotkanie z pastorem Hébertem Roux na temat relacji między Chrystusem a ubogimi z punktu widzenia innych wyznań. Poinformował, że Folliet wygłosi konferencję 21 listopada (via Santo Ufficio), a na następnym zebraniu, 15 listopada o 17:30, będą obecni kard. Lercaro i o. Congar²⁵.

5. Zebranie 15 listopada nie odbyło się tak, jak zaplanowano. Kard. Lercaro i o. Congar odwołali swój udział z powodu pilnych obowiązków związanych z soborem. W związku z tym omówiono aktualny stan prac zespołów badawczych.

---

²⁴ *Jésus, l'Église et les Pauvres. Équipe de recherche sur la "Théologie du développement" Réunion du 26 Octobre 1963, FH 05; Réunion du 31 octobre. Théologie du développement. Exposé du P. Chenu : La théologie du travail, FH 05.*

²⁵ *Jésus, l'Église et les Pauvres. Réunion générale du 8 Novembre 1963. FH 05.*

Sprawozdania rozpoczęto od zespołu doktrynalnego. Przekazano informację na temat rozprawionych już tekstów z propozycjami oraz powstających, które miały być przedłożone komisji teologicznej. Poproszono o wsparcie modlitwne, aby najlepsze z nich zostały zaakceptowane.

Bp Pierre Martin przedstawił interwencję w sprawie ekumenizmu na soborze. Wyraził zaniepokojenie, że w rozdziale II niewystarczająco przedstawiono metodę i praktykę ruchu ekumenicznego. Mówił także o trudnościach z akceptacją dialogu w Kościele katolickim. Powołując się na Mt 25,31, twierdził, że wszystkie wyznania są zaproszone przez Chrystusa (żyjącego w zbołałych i utrudzonych członkach) do namysłu i działań. Taka postawa również jest drogą do jedności. Bp Mercier dodał, że międzywyznaniowa praktyka miłosierdzia wobec ubogich uczyniłaby więcej niż prace teologiczne. Jako przykład podał ekumeniczną kwestę profesora Oskara Cullmana i projekt „Nadzieja” wspólnoty Taizé.

Zespół zajmujący się rozwojem odniósł się do *Schematu 17*. W obecnym kształcie, twierdził o. Díez Allegria, ma on bardziej charakter encykliki niż dokumentu soborowego i jest zbyt optymistyczny. W świecie żyjącym niezgodnie z zasadami sprawiedliwości potrzebna jest odpowiedź Kościoła uwzględniająca oczekiwania ludzi, ich egzystencjalne sytuacje. Wspomniał o nieprzestrzeganiu prawa ludzi pracy do swobodnego zrzeszania się. Żadne względy dobra wspólnego nie mogą usprawiedliwiać ograniczania tego prawa. Sobór powinien opowiedzieć się za prawem do wolnego stowarzyszania się. W Hiszpanii, twierdził o. Díez Allegria, Kościół był kojarzony z ograniczeniem tej wolności. Bp Himmer dodał, że ta kwestia różnie się kształtuje w zależności od kraju.

Zespół pastoralny relacjonował różne kwestie. Bp Fauvel twierdził, że zadanie Kościoła nie polega tylko na przepowiadaniu: Kościół ma być Dobrą Nowiną. Bp Van Melckebeke²⁶ poruszył zagadnienia zaangażowania Kościoła w edukację. Jego zdaniem szkoły katolickie są praktycznie niedostępne dla biednych. Uznał, że jest to wielkim skandalem. Bp Henri Dupont potwierdził to stanowisko i dodał, że zaangażowanie zakonników i zakonnic w edukację bogatych klas jest obecnie trendem.

Bp Mercier mówił o interwencji u organizatorów kongresu eucharystycznego w Bombaju, aby miał on charakter społeczny i uwzględniał ubogich. Proponował także model Kościoła pierwotnego, w którym panowała pewna równość. Bp Himmer podał przykład Wincentego a Paulo, który działał na rzecz ubogich z perspektywy pozbawionej znamion władzy.

---

²⁶ Informacja o konferencjach (Joseph Folliet — 21.11, Abbé Houtard — 22.11). Tekst o aspektach pastoralnych Kościoła ubogich grupy „Nortland”, FH 05; Carlo van Melckbeke, *L'Eglise et les pauvres. Groupe Nordland Hotel. 5 novembre 1963. Aspect pastoral. Etre serviteur*, FH 05.

W sprawozdaniu z tego posiedzenia odnotowano także inne, krótkie i znaczące wypowiedzi: Kościół musi wiedzieć, że nic nie jest jego własnością (ks. Villan); Jezus nigdy nie powiedział: dajcie swoje rzeczy, abym mógł je rozdać ubogim, ale idź i rozdaj je ubogim (ks. Gauthier); Kościół jest odbierany jako instytucja wspólna burżuazyjnego świata „posiadania” (bp Gérard Huyghes); zawsze będziemy Kościołem bogatych, co możemy z tym zrobić? (abp. Enrique Golland Trinidad); wielu starszych biskupów jest w trudnej sytuacji materialnej (bp Hakim)²⁷.

6. Według sprawozdania z zebrania z 22 listopada bp Himmer rozpoczął spotkanie od prośby, aby podczas następnej sesji soboru szerzej informować episkopaty o prowadzonych pracach. Odnosił się również do projektu utworzenia specjalnego sekretariatu do spraw dotyczących ubóstwa i osób zubożałych przedstawionego komisji do spraw nadzwyczajnych soboru jeszcze w trakcie pierwszej sesji. Bez takiego oficjalnego organu grupa była zepchnięta na peryferie soboru. Niemniej jednak wykonano szereg kompleksowych prac w zespołach. Nawiązano także owocną współpracę z teologami.

O. Díez Allegria przedstawił prace zespołu rozwoju. Przypomniał, że większość środków, które umożliwiłyby wsparcie rozwoju krajów słabo rozwiniętych, trwoni się w atomowym wyścigu zbrojeń. Wielu ludzi żyje w stanie nieustannej inwigilacji, a działania zgodne z sumieniem są ścigane przez inkwizycyjne reżimy. Na ten temat miała zostać sporządzona bardziej szczegółowa notatka. *Schemat 17*, przypominał Himmer, będzie uwzględniał powyższe kwestie, a także problematykę dotyczącą prawa wolnego zrzeszania się ludzi pracy. W tej sprawie będą zbierane podpisy poparcia.

Prace zespołu pastoralnego relacjonował bp Van Melckebeke. Zwrócił uwagę na następujący problem: często mówi się, że księża są leniwi, że nie pracują. W Chinach, przed nadejściem komunizmu, duchowni byli przygotowywani do wykonywania zawodu. Teraz widać, że istnieje potrzeba świadectwa pracy fizycznej księdza. Ona nie jest hańbą, wręcz jest siłą apostołską. Tamtejszy Kościół jest ugruntowany dzięki temu, że biskupi i księża pracują tak jak wszyscy inni.

Według bp. Oscara Sevrina w krajach, w których prowadzona jest praca misyjna, działalność pomocowa tworzy mentalność uzależnienia od pomocy zewnętrznej. Lepsza jest strategia oparta na współpracy i wspieraniu przedsiębiorczości. Istotne jest także to, aby osoby, którym się pomaga, uczyły się pomagać innym, na przykład ofiarując posiłek potrzebującym.

---

²⁷ *Jésus, l'Église et les Pauvres. Compte-rendu de la Réunion Générale du vendredi 15-11-63.* FH 05.

Bp Himmer zachęcał do podjęcia konkretnych działań po powrocie do diecezji, aby omawiane tematy nie pozostały wyłącznie w sferze teorii. Wprowadzenie *Schematu 17* na początku kolejnej sesji miało posłużyć wzmocnieniu świadomości dotyczącej ważnych spraw ludzkości. Odnosząc się do Kongresu Eucharystycznego w Indiach, wyraził oczekiwanie, że aspekt społeczny nie zostanie pominięty.

Według o. Congara sobór nie przeszedł jeszcze *aggiornamento*. Ubodzy nadal cierpliwie oczekują tej zmiany. Gdy rozpocznie się trzecia sesja, sobór musi koniecznie ocenić obecną globalną sytuację i dać konkretne świadectwo.

Ks. René Laurentin odniósł się do tematyki mariologicznej poruszanej podczas soborowych debat. Mówił o próbach podkreślenia ubóstwa Marii. Niemniej jednak napotyka się na wyzwania wynikające z złożoności socjologicznej koncepcji ubóstwa, które utrudniają zmierzenie się z tajemnicą ubóstwa.

Po przeczytaniu prośby skierowanej do papieża w sprawie braku tematyki społecznej w obradach soboru²⁸, która uzyskała jednomyślną aprobatę, bp Mercier przedstawił ją do podpisu²⁹. Tego dnia uwidocznił się konflikt odmiennych koncepcji działań grupy pomiędzy o. Congarem a ks. Gauthierem.

7. Na ostatnie zebranie ogólne, 29 listopada, przybył kard. Lercaro. Jego obecność uznano za gest poparcia dla sprawy ubogich i ubóstwa.

W pierwszej części bp Himmer przedstawił ogólne podsumowanie prac grupy „Jezus — Kościół — ubodzy”. Następnie głos zabrał kard. Lercaro. Odnosił się do *Schematu 17*. Jego zdaniem Paweł VI był przekonany, że sobór powinien najpierw zająć się sprawami wewnętrznymi Kościoła, a następnie kontaktem ze światem. Zapewniał jednak, że do tego schematu powróci się w pracach trzeciej sesji. Ponadto w okresie międzysesyjnym zostanie utworzona specjalna komisja mieszana (składająca się także z osób świeckich), aby rzeczywiście zająć się *Schematem 17*.

Bp Alberto Devoto mówił o znaczeniu świadectwa biskupów w powierzonych im diecezjach, które będzie zrozumiałe dla ubogich. Zdaniem abp. Gollanda Trinitade zamiast mówić w Kościele o paternalistycznym podejściu do ubogich, trzeba rozwijać Kościół wspierający ubogich i reprezentujący ich sprawy. Twierdził, że hierarchia oderwała się od realiów życia ubogich, a otoczenie biskupów, zazwyczaj niezwiązane z ubogimi, wpływa na myślenie hierarchów. Konieczne jest podjęcie świadomego wysiłku, aby wyrwać się z tego rodzaju ograniczeń. Ks. Colson wspominał o interwencji bp. João Batista da Mota e Albuquerque. W projekcie *De Episcopis* podkreślał wielką odpowiedzialność biskupów za ubogich, która jest obecna także podczas ich konsekracji.

²⁸ *Jésus, l'Église et les Pauvres. Rome, 23 novembre 1963. Très Saint Père. FH 05.*

²⁹ *Jésus, l'Église et les Pauvres. Réunion Générale du 22 novembre 1963. FH 05.*

W części końcowej spotkania ks. Gauthier mówił o planach wydania książek wspierających zaangażowanie biskupów i osób świeckich na rzecz ubogich. Bp Himmer proponował, aby podczas następnej sesji soboru staranie ułożyć harmonogram zebrania umożliwiający szerokie uczestnictwo. Ponowił apel, aby pozostać w kontakcie z ks. Gauthierem i przysyłać informacje do biuletynu (*Circulaire*).

Zebranie zakończono odmówieniem przez kard. Gerliera modlitwy do Maryi Dziewicy Ubogich³⁰.

8. Oprócz przytoczonych wyżej sprawozdań ze spotkań w Kolegium Belgijskim warto jeszcze wspomnieć o dwóch tekstach, które pokazują polemiczność i konfliktowość prac grupy „Jezus — Kościół — ubodzy”.

Pierwszy tekst pochodzi z listu bp. Pierre’a-Marie Puecha (z 28 listopada 1963 r.) do bp. Himmera. Dotyczy on przebiegu prac biskupów w ramach utworzonych miesiąc wcześniej zespołów studyjnych. Pomimo licznych zobowiązań związanych z pracami soboru udało się przeprowadzić trzy spotkania robocze, każde z pięcioma uczestnikami, z których trzech lub czterech było „stałymi bywalcami”.

Bp Puech twierdzi, że niektóre pytania zawarte w dostarczonym materiale, dotyczące zewnętrznego obrazu Kościoła i jego środków, są demagogiczne i obraźliwe. Krytykuje negatywne postrzeganie i słownictwo opisujące ówczesne stroje biskupów. Kwestionuje na przykład nazywanie krzyża z łańcuchem „nazyjnikiem” (*collier*) i propozycję noszenia go na sznurku, jeśli solidny łańcuszek jest mocniejszy. W podobnym tonie pisze o nieprzychylnym opisie ówczesnych strojów liturgicznych, a używanie koronek uważa za kwestię gustu i nie postrzega ich jako powodu zgorzenia. Ubolewa nad brakiem rozróżnienia strojów używanych codziennie i podczas ceremonii liturgicznych.

Bp Puech odnosi się także krytycznie do surowego traktowania władz świeckich. Twierdzi, że jest wiele przykładów zachowania niezależności („trzymania się swego”), a jednocześnie braku odcinania się od ludzi niezamożnych. Trzeba stąpać po ziemi — twierdził — myśleć o ewangelizacji tych, którzy sprawują władzę publiczną; uczyć się uzasadnionego mówienia „nie”, zamiast odmawiania osobom publicznym miejsca w kościołach — podkreśla³¹.

W końcowej części listu bp Puech przedstawił propozycję, która reprezentuje także punkt widzenia grupy „Jezus — Kościół — ubodzy”. Podkreślił znaczenie duchowości-mistyki przepojonej duchem Jezusa Chrystusa, jego ubóstwem. Ona jest źródłem stawiania czoła obowiązkom wobec świata, także wobec ubogich. Reszta będzie dodana, pisze: siły, środki, decyzje, które należy podjąć. Zamiast

³⁰ *Jésus, l'Église et les Pauvres. Réunion générale du vendredi 29 novembre 1963.* FH 05.

³¹ Pierre Marie Puech, *Rome, Le 28 novembre 1963* [list do bp. Ch. M. Himmera]. FH 05.

spektakularnych gestów i reorganizacji szat duchownych, należy zabiegać o tę mistykę. Ona zrodzi postawę dyspozycyjności do służenia wszystkim ludziom, zwłaszcza najbiedniejszym. Podkreślił znaczenie prostoty życia, relacji, obyczajów, w postawach, w ubiorze, w stylu przepowiadania i listach pasterskich tak, aby najbardziej pokorni zawsze mogli zrozumieć biskupów, zbliżyć się do nich, porozmawiać z nimi³².

Drugi tekst dotyczy powrotu biskupów do swoich diecezji. Dowodzi on, że debata grupy „Jezus — Kościół — ubodzy” nie była uzależniona jedynie od twierdzeń doktrynalnych. Ks. Gauthier, opisując działania biskupów między pierwszą a drugą sesją soboru, zwraca uwagę na trudności przekazu przesłania debaty o ubogich i ubóstwie w diecezjach, w których sprawują posługę. W Rzymie, przy wsparciu innych biskupów, łatwiej było mówić o ubogich i ubóstwie. W diecezjach byli raczej osamotnieni. Często słyszeli słowa krytyki, mówiące o tym, że piękne deklaracje, które wygłaszano podczas soborowych debat, niczego nie zmieniają. Biskupi doświadczali także trudności (własnych i środowiska eklezjalnego) w trakcie uwalniania się od nawyków utrudniających życie ubóstwem i ewangelizację ubogich. Okazało się, że nie tylko papież jest „więźniem” watykańskiego środowiska, pisze ks. Gauthier. Biskupi także są zakładnikami oczekiwań i wyobrażeń innych biskupów, kapłanów i wiernych. Lęk przed wyróżnianiem się zaś paraliżuje autentyzm życia. Uczestnicy prac grupy „Jezus — Kościół — ubodzy” doświadczali tego, że deklaracje ustne i pisemne, chociaż wymagają odwagi i wysiłku, są dopiero początkiem przysłowiowej góry lodowej spraw, którym należy stawić czoło. Wielkim wyzwaniem jest uwalnianie się od mentalności i protokołów, oczekiwań społecznych, które utrwalają pozory ładu, bezpieczeństwa, pomyślności, a nawet bogactwa. Do instytucji kościelnych wkrađa się światowość, zdaniem ks. Gauthiera, która przyłgnęła do Kościoła i różnymi sposobami chce zachować swoje przywileje³³.

*

Podsumowując, warto zwrócić uwagę na następujące cechy działań grupy „Jezus — Kościół — ubodzy”.

Pierwsza to jedność z Kościołem. Chociaż niektóre głosy o faktycznym stanie Kościoła były krytyczne i polemiczne, a propozycje — kontrowersyjne, rozumiano złożoność uwarunkowań doktrynalno-społeczno-historycznych oraz mentalno-

³² Ibidem.

³³ Gauthier, «*Consolez mon peuple*», 214–215.

ściowych. Działania biskupów nie nosiły znamion zachowań rewolucyjnych i separatystycznych: szli z całym Kościołem, a nie przeciwko niemu.

Druga cecha to troska o podstawy doktrynalne oraz o zrozumienie społeczne i historyczne zjawiska istnienia ubogich i ubóstwa. W analizowanych materiałach wymienia się publikacje odnoszące się do zagadnienia ubogich i ubóstwa w Starym i Nowym Testamencie, tradycji Kościoła, historii teologii oraz do Magisterium Kościoła. Warto też nadmienić, że w tym okresie wydano trzy książki związane z działalnością grupy³⁴.

Trzecia uwaga dotyczy metodologii prac grupy. Oprócz debat, referatów i studiów przyjęto metodę rewizji życia. Biskupom nie chodziło jedynie o intelektualne, doktrynalne i mierzalne przełożenie problematyki ubóstwa i ubogich na życie eklezjalne, czy jedynie o wyrażenie idei w formie pisanych i wygłaszanych deklaracji. Działania zmierzały w kierunku łączenia objawienia i tradycji z życiem, na pierwszym miejscu z życiem osobistym, a dopiero później eklezjalnym i społecznym. Stąd ich prace miały wymiar duchowy. Po soborze ten wymiar pielęgnowały środowiska zaangażowane społecznie, np. w Ameryce Łacińskiej, często niesłusznie posądzane o horyzontalizm.

Grupa, pomimo niewielkich środków i możliwości organizacyjnych, zdołała uwrażliwić uczestników soboru na ubogich i ubóstwo. Podczas drugiej sesji prowadzono regularne spotkania ogólne i koordynacyjne. Zaangażowano ekspertów, a ich udział przyczynił się do pogłębienia rozumienia poruszanych problemów oraz do sformułowania propozycji tekstów w bieżących debatach soboru.

BIBLIOGRAFIA

- Ad normam articuli*. [List do kardanała Cicagnaniego z 21 listopada 1962 roku]. FH 3.
- Ancel, Alfred. *Éminence Révérendissime. 11 mars 1963* [list do kard. Cicognani]. FH 4.
- Ancel, Alfred. *Cinq ans avec les ouvriers*. Paris: Centurion, 1963.
- Congar, Yves Marie Joseph, Marie-Joseph Le Guillou, Bernard Dupuy, Jean Marie Tillard, Alfred Ancel i Rafael Moralejo Gonzales. *Jésus, L'Église et les Pauvres. Projets de textes à insérer dans le 'De ecclesia'*. FH 05.
- Congar, Yves Marie Joseph. *Pour une Église servante et pauvre*. Paris: Cerf, 1963 [polskie tłumaczenie: *O Kościół służebny i ubogi*. Paryż, Kijów, Kraków: Cerf / Kairos / Znak, 2000.

³⁴ Gauthier, *Jésus, l'Église et les pauvres*; Alfred Ancel, *Cinq ans avec les ouvriers* (Paris: Centurion, 1963); Yves Marie Joseph Congar, *Pour une Église servante et pauvre* (Paris: Cerf, 1963) [polskie tłumaczenie: *O Kościół służebny i ubogi* (Paryż–Kijów–Kraków: Cerf / Kairos / Znak, 2000).

- Cronologia del gruppo sulla Chiesa dei poveri*. FH 09.
- Gauthier, Paul. *Jésus, l'Église et les pauvres. Réflexions nazaréennes pour le Concile*. Paris: Nouvelle alliance. Éditions universitaires, 72, bd St-Germain, 1963.
- Gauthier, Paul. « *Consolez mon peuple* » *Le Concile et « l'Église de pauvres »*. Paris : Éditions du Cerf, 1965.
- Gérard, Marcel, „Documentacion pour orienter la formation religieuse vers le service des pauvres et de l'humanité”. *Lumen Vitae* 18, nr 3 (1963) : 499–520.
- Lercaro, Giacomo. *Per la forza dello Spirito. Discorsi conciliari*. Nuova edizione a cura di Saretta Marotta. Bologna: Edizioni Dehoniane, 2014.
- Hakim, Georgius. „Venerables Frères, chers Observateurs. 6 decembris 1962”. W: *Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II: Periodus prima, pars IV*. Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1971, 358–360.
- Himmer, Ch. M. *A Son Éminence le Cardinal Cicognani. 2 avril 1963* [list do kard. Cicognani], FH 4.
- Himmer, Ch. M., *Éminence Révérendissime. 11 février ars 1963* [list do kard. Cicognani], FH 4.
- Informacja o konferencjach (Joseph Folliet — 21.11, Abbé Houtard — 22.11). Tekst o aspektach pastoralnych Kościoła ubogich grupy „Nortland”*. FH 05.
- Intervention du Cardinal Lercaro, au Concile, le 7/12/62*. FH 09.
- Jan XXIII. „Radiomessaggio a tutti i fedeli cristiani ad un mese dal Concilio Ecumenico Vaticano II (11 settembre 1962)”. Vatican.va. Dostęp 25.06.2023. https://www.vatican.va/content/john-xxiii/it/messages/pont_messages/1962.index.html#messages.
- Jésus, l'Église et les Pauvres. Réunion Générale du 22 novembre 1963*. FH 05.
- Jésus, l'Église et les Pauvres. Compte-rendu de la réunion du Comité d'animation. 10 octobre 1963 — Collège Belge*, FH 05.
- Jésus, l'Église et les Pauvres. Compte-rendu de la Réunion Générale du vendredi 15-11-63*. FH 05.
- Jésus, l'Église et les Pauvres. Équipe de recherche sur la “Théologie du développement” Réunion du 26 Octobre 1963*. FH 05.
- Jésus, l'Église et les Pauvres. Réunion du Comité d'animation, le 25-10-63*. FH 05.
- Jésus, l'Église et les Pauvres. Réunion Générale du 25 octobre 1963*. FH 05.
- Jésus, l'Église et les Pauvres. Réunion Générale, au Collège Belge, le 18 octobre 1963*. FH 05.
- Jésus, l'Église et les Pauvres. Réunion générale du 8 Novembre 1963*. FH 05.
- Jésus, l'Église et les Pauvres. Réunion générale du vendredi 29 novembre 1963*. FH 05.
- Jésus, L'Église et les Pauvres. Rome, 23 novembre 1963. Très Saint Père*. FH 05.
- Lercaro, Iacobus, *Venerabiles Patres. 6 decembris 1962*. W: *Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II: Periodus prima, pars IV*. Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1971, 227–330.
- Melckbeke, Carlo van. *L'Église et les pauvres. Groupe Nordland Hotel. 5 novembre 1963. Aspect pastoral. Etre serviteur*. FH 05.
- Mellini, Alberto, red. *Atlas historyczny Soboru Watykańskiego*. Warszawa: Pax, 2015.
- Mennini, Matteo, *La Chiesa dei poveri. Dal Concilio Vaticano II a Papa Francesco*. Milano: Edizioni Angelo Guerini e Associati SpA, 2016.
- Pietrzak, Andrzej, „Grupa Jezus — Kościół — ubodzy podczas pierwszej sesji II Soboru Watykańskiego w świetle zasobów archiwalnych biskupa Charles Marie Himmera”. *Roczniki Teologiczne* 69, z. 9 (2022): 87–102.

- Planellas i Barnosell, Joan. *La Iglesia de los pobres en el Concilio Vaticano II*. Barcelona: Herder, 2014.
- Puech, Pierre Marie. *Rome, Le 28 novembre 1963* [list do bp. Ch. M. Himmera]. FH 05.
- Réunion du “Comité d’animation” – 2 de décembre 1962*. FH 2.
- Réunion du 31 octobre. Théologie du développement. Exposé du P. Chenu : La théologie du travail*. FH 05.
- Réunions sur “Jésus, L’Église et les pauvres”, Rome, Collège Belge, Octobre – novembre 1963. Membres du Comité d’animation*. FH 05.
- Saavadera, Luis Martinez, i Pierre Sauvage. *Le Pacte des catacombes. Une Église pauvre pour les pauvres*. Namur–Paris: Lessius, 2019.
- Sacrosanctum Oecumenicum Concilium Vaticanum II, Commissio de Episcopis et Diocesium Regimine, *Exc.me ac Rev.me Domine. 8. Aprilis 1963* [list do Carlo Mariae Himmer]. FH 4.
- Suenens, Leo Ioseph. „Venerabiles Patres. 4 decembris 1962”. W: *Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II: Periodus prima, pars IV*, 222–330. Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1971.
- Trè Saint Père*. [List do Jana XXIII z 21 listopada 1962 r.]. FH 3.

GRUPA „JEZUS — KOŚCIÓŁ — UBODZY”
PODCZAS DRUGIEJ SESJI SOBORU WATYKAŃSKIEGO II
W ŚWIETLE RAPORTÓW Z PRAC W KOLEGIUM BELGIJSKIM W RZYMIE

Streszczenie

W czasie Soboru Watykańskiego II nieformalna grupa biskupów i ekspertów zajmowała się relacjami między Jezusem, Kościołem a ubogimi. Dokumentację z jej prac przechowuje się w archiwach Katolickiego Uniwersytetu w Louvain-la-Neuve oraz w Fundacji Jana XXIII na rzecz Nauk o Religii w Bolonii. Wśród nich są niepublikowane raporty z zebrań w Kolegium Belgijskim w Rzymie. Stosując metodę krytyki i analizy piśmiennictwa, artykuł przybliży ich zawartość. W części pierwszej omawia on działania z okresu między pierwszą a drugą sesją soboru, w drugiej — tematykę poruszaną w raportach z drugiej sesji.

Słowa kluczowe: ubodzy; ubóstwo; Sobór Watykański II; Kościół; teologia